

Душка Кликовац

КАД ВЕЗНИК ДОК ИМА СУПРОТНО ЗНАЧЕЊЕ?

У раду се разматрају параметри који подстичу или чак чине обавезном интерпретацију везника *док* у његовом супротном (контрастном) значењу. То су следећи параметри: да ли се ситуације означене клаузама одвијају у исто време или не; постоји ли дисконтинуитет у дискурсу; постоји ли супротност међу ситуацијама означеним клаузама; на ком се месту у реченици налази везник *док*; какав је тип ситуација означених клаузама; какав је видски распоред глагола (предиката) у клаузама. Ти параметри се анализирају засебно и у свом међудејству.

Кључне речи: српски језик, синтакса, везник *док*, значење супротности, временско значење.

This paper examines the parameters that stimulate or even necessitate the interpretation of the Serbian conjunction *dok* ('while/until') in its adversative (contrastive) meaning. The pertinent parameters include the following: (i) whether the situations denoted by the clauses occur at the same time or not; (ii) whether there is discontinuity in discourse; (iii) whether there is opposition/contrast between the situations denoted by the clauses; (iv) the position of the conjunction *dok* in the sentence; (v) the situation types denoted by the clauses; (vi) the aspectual distribution of verbs (predicates) in the clauses. These parameters are analyzed individually and in interaction with one another.

Key words: Serbian language, syntax, conjunction *dok*, adversative meaning, temporal meaning.

1. Увод

1.1. Као што је добро познато, везник *док* може, осим свог основног временског, имати и друга значења. Једно од њих је и супротно (контрастно) значење, које, осим *РСАНУ*, бележе и граматике нашег језика: ВРАВЕС и др. (1968⁸: 201), СТЕВАНОВИЋ (1979³: 799), ЉУБ. ПОПОВИЋ (2014¹⁵: 359), КЛАЈН (2005: 239), МРАЗОВИЋ (2009²: 417), ПИПЕР – КЛАЈН (2014²: 454). Природа таквог везника *док* интерпретира се на различите начине – од тога да је он супротни везник (ВРАВЕС и др. 1968⁸; СТЕВАНОВИЋ 1979³; КЛАЈН 2005; МРАЗОВИЋ 2009²), преко тога да је псеудозависни (ЉУБ. ПОПОВИЋ 2014¹⁵), па до тога да је зависни који уводи зависну контрастну клаузу (КОВАЧЕВИЋ 1998; ТАНАСИЋ 2012).

Овом приликом оставићемо по страни питање природе везника *док* и усредсредимо се на параметре који подстичу или чак чине обавезним његово супротно значење. Наиме, често можемо у једном истом примеру, варирањем одређених чинилаца, ојачати временско или супротно значење везника *док*, али се, исто тако, и кроз различите примере може запазити да су ти чиниоци правилно заступљени зависно од његовог временског одн. супротног значења. (При томе, под временским значењем подразумевамо значење времена у ужем смислу, а не значење мере времена.)

Састав корпуса показаће нам и неке чињенице у вези са сферама употребе супротног *док*, а анализа примера показаће и специфичности његове употребе у неким од тих сфера.

1.2. Што се самог појма супротности тиче, раздвојићемо – као што то, идући за К. Маури, чини Ј. Чудомировић (2015) – појам дисконтинуитета у дискурсу, с једне стране, и појам опозитивног контраста (као једне врсте супротности), на другој. Први појам подразумева прекид континуитета између две ситуације – промену актера, партиципаната или радње, а други подразумева контраст, супротност између два садржаја. Како преноси аутор, Мауријева констатује да „у многим језицима постоје маркери специјализовани за обележавање опозитивног контраста којима се не може означити само дискурсни дисконтинуитет”, а сам Чудомировић примећује да „стање у српском потврђује да је дистинкција дисконтинуитет : опозитивни контраст утемељена”: везник *a* може обележити и опозитивни контраст и дисконтинуитет без супротности, а везник *док* је маркер опозитивног контраста; стога се тај везник не би могао употребити у пр. *Иван њуџује а и Марија њуџује*, али је у примеру *Ја радим а Пејтар сјава* „то сасвим прихватљиво” (Чудомировић 2015: 227). Везник *док* размотрићемо у светлу тих појмова у т. 2.3. и 2.4.

Биће нам релевантно и истраживање С. Танасића (2012), посвећено синтаксичким разликама између временских и „контрастних” *док*-клауза. Нарочито ће нам бити важна два његова налаза: 1) за разлику од ситуација временских *док*-клаузе и управне клаузе, које морају бити истовремене, код контрастних *док*-клауза „истовременост није обавезна” (као у пр. 1); 2) ако ситуације у управној и зависној клаузи припадају будућности, у временским *док*-клаузама обавезан је футур други, а у контрастној клаузи се, као и у управној, јавља футур први (Танасић 2012: 209) (као у пр. 2):¹

(1) **Док су се** некадашњи симболисти или надреалисти, рецимо, **окупљали** око политичког интереса, данашње књижевне групе **имају** мало другачију стратегију... (Танасић 2012: *НИН*)²

(2) ... јер **ће се** власт искрено **трудити** да пред домаћом јавношћу од те посете направи већи догађај него што јесте, **док ће се** пред међународним саговорницима **трудити** да ту посету сведу на вест која се једва догодила. (Танасић 2012: *НИН*)

1.3. Да бисмо сачинили корпус за ово истраживање, ексцерпирали смо примере с везником *док* из следећих дела: *Анџолођија народних њријоведака* (ур. В. Ђурић),³ *Травничка хроника* И. Андрића (скраћ.: А.), *Башића сљезове боје* Б. Ђопића и *Сумњиво лице* Б. Нушића, као и из корпуса разговорног српскохрватског језика С. Савић и В. Половине (SAVIĆ – POLOVINA 1989). Други део корпуса добили смо тако што смо прегледали стотину примера с везником *док* из електронског *Корпуса српског језика*, који се развија на Математичком факултету УБ (у даљем тексту: ЕК) и издвојили оне у којима

¹ Танасић има још два закључка: у клаузу која се контрастира с претходном може се „уврстити синтагма *насујрој њоме*, или нека друга, са значењем адвербијалне одредбе контраста”, што код временских клауза није могуће; у контрастним *док*-клаузама јављају се модални глаголи или модални глаголски облици, а у временским *док*-клаузама то није уобичајено. Оно прво, међутим, није увек могуће (в. т. 2.4).

² Везник *док* у примерима подвлачимо, а евентуалне релевантне делове реченице штампамо полумасним слогом.

³ Прегледани су примери са првих 168 страна (од укупно 384).

док има супротно значење. У следећој табели дајемо и укупан број примера с везником *док* из тих извора и број примера са супротним *док*:

Извор	Укупан број примера са <i>док</i>	Број примера са супротним <i>док</i>
<i>Анџолоџија народних љриповедака</i>	103	/
Бранислав Нушић, <i>Сумњиво лице</i>	11	/
Бранко Ћопић, <i>Баџића сљезове боје</i>	43	1
Иво Андрић, <i>Травничка хроника</i>	138	10 ⁴
SAVIĆ – POLOVINA 1989	14	/
ЕК	100	47

У корпус су укључени и примери из научне литературе посвећене везнику *док* у његовом супротном значењу. СТЕВАНОВИЋ 1979³ даје 6 примера, КОВАЧЕВИЋ 1998 наводи 9, а ТАНАСИЋ 2012 – 26.

Треба напоменути да од 100 примера из ЕК чак 61 потиче из листа *Полиџиџика*; стога је корпус нужно неуједначен, али (можда чак и захваљујући томе!) пружа могућности за одређене закључке у вези с употребом супротног *док*.

У *Анџолоџији народних љриповедака*, која садржи у великој мери дијалoшки и неформалан језик, данас донекле архаичан, од укупно 103 примера нема ниједног са таквим значењем везника *док*; ниједног примера нема ни у савременом корпусу разговорног језика. Код Ћопића, са свим његовим богатим народским дијалозима, има свега један (од укупно 43). Али већ код Андрића, који негује прави писани језик и у великој мери интелектуални стил, има их сразмерно више (од којих само један припада реченици коју Андрић приписује свом лику).

Супротно *док* се среће и у језику науке, али је најчешћи у језику штампе: од 61 примера с везником *док* из листа *Полиџиџика*, супротно значење тај везник има у чак 37.⁵ Напоменимо да су примери најчешће из пера самих новинара; у свега неколико примера *док* би могло припадати нечијој усменој изјави коју новинар преноси – а и онда је у питању јавни, формални говор.

Дакле, могло би се рећи да је супротно *док* сразмерно новијег постанка и да припада формалном, по правилу писаном и интелектуалном језику.

У граматикама се налазе и вештачки примери, конструисани да би се илустровало супротно значење везника *док*. Наводимо их јер ће нам бити важни у анализи:

(3) Нерадника не волимо, док марљиве другове похваљујемо. (ВРАБЕЦ и др. 1968⁸)

(4) Радник је увек крваво зарађивао свој хлеб, док је послодавац благовао. (СТЕВАНОВИЋ 1979³)

⁴ У обзир су узети примери у којима везник *док* има недвосмислено супротно значење и они у којима је временска интерпретација *док* мало вероватна.

⁵ Међу примерима које наводи С. Танасић (2012) такође има највише оних из новинарског језика: 21 од укупно 26. Иако аутор не даје податке о броју и пореклу примера из свог корпуса, извесно је да је највећи број њих нашао управо у штампи.

- (5) Док једни раде, други ленствују. Или: Једни ленствују, док други раде. (Поповић 2014¹⁵)
- (6) Бакар је све скупљи, док гвожђе појефтињује. (КЛАЈН 2005)
- (7) Он пије пиво, док ја пијем вино. (МРАЗОВИЋ 2009²)
- (8) Моја торба је велика, док је њена мала. Или: Док је моја торба велика, њена је мала. (МРАЗОВИЋ 2009²)
- (9) Ми смо то прихватили, док је она то одбила. (ПИПЕР – КЛАЈН 2014²)

2. Кад ДОК има супротно значење?

2.1. Најпре ћемо уочити разлику између временског и супротног док. Послужићемо се реченицом коју, као пример за временско значење тог везника, наводе Клајн (2005: 246) и Пипер и Клајн (2014²: 508):

- (10) Док женка чува младунце, мужјак иде у лов.

Ова реченица се заиста може читати у домену времена: „За оно време док женка чува младунце, мужјак иде у лов” (при томе је могућа и другачија информативна актуализација: *Мужјак иде у лов док женка чува младунце* – где се јасно види да док-клауза означава ситуацију која је оријентир за временско одређење ситуације да мужјак иде у лов). Међутим, она се може читати и у домену поређења, кад док има значење супротности: „Женка чува младунце, а мужјак иде у лов” или „Женка чува младунце; насупротив томе, мужјак иде у лов.”^{6,7}

Шта омогућава, подстиче или чак чини обавезном једну од тих интерпретација? У наставку ћемо анализирати параметре који могу бити релевантни.

2.2. У пр. 10 (као и у свим конструисаним примерима) означене ситуације су истовремене – што је у складу с основним значењем везника док. Кад ситуације нису истовремене, док може имати само супротно, не и временско значење.⁸

У нашем корпусу такав је чак 41 пример. У питању могу бити различити временски одсечци, означени различитим глаголским облицима (пр. 1, 11: прошлост – садашњост; пр. 12: садашњост – будућност), али може бити

⁶ Наравно, оваква двосмисленост разрешава се у контексту. ЕК је понудио овакав пример, врло сличан горњем, у којем док има јасно временско значење: *Намбикваре живе у двоструком економском њорейку: с једне стране, као ловци и ситни земљорадници, с друге као њирачи и сакуљачи. Прве две делатности обављају мушкараци, друге две жене. Док мушка трџаћа њрово-ди чини дан у лову луком и сирелом, или у сезони киша ради у врџу, жене и деца с бајишама у руци љујају њо савани и сакуљају, чујају, убијају, хвајају све што би могло њослужити као храна: зрнеље, воће, бобице, корење, кришоле, разне мале животиње. Крајем дана њар се сасијаје њоред вајре* (ЕК: К. Леви Строс, *Тужни њроји*).

⁷ То није једини двосмислен пример који се у граматикама наводи. Тако Пипер и Клајн, опет као пример за временско док, дају реченице *Док је Ана говорила, Ивана је њушала* (2014: 454) и *Док смо се ми мучили у оскудици, они су њливали у изобиљу* (исто: 507), а Љуб. Поповић (2014: 359), као пример за супротно значење везника док, наводи реченицу *Док једни раде, други ленствују*. Сви примери се могу читати и у домену времена и у домену поређења (мада би се први пример вероватно пре читао у оном првом, а последњи у овом другом).

⁸ То констатује и Људ. Поповић (2014: 529): „Уколико ситуације нису обухваћене једним временским планом, везник док указује искључиво на њихово поређење и супротстављање”, и даје пример *Марко је седео мирно, док се Миша несмирљиво врџољи*. Исто то могла би бити импликација и Танасићевог закључка наведеног под бр. 1) у т. 1.1.

употребљен и исти глаголски облик, при чему је из контекста, или из нашег знања о свету, јасно да је време у којем се ситуације остварују различито (пр. 13: ранија прошлост – ближа прошлост, пр. 14: ближа будућност – даља будућност, пр. 15: итеративне радње у прошлости, при чему се инстанце понављања не подударују; пр. 16: две једнократне прошле радње које се нису могле догодити истовремено):

(11) Код крадљиваца **је пронађен** само део скулптуре „Корњача”, тело, **док се** за оклопом још **трага**. (ЕК: *Полиџика*, 2000)

(12) Садашња прелазна републичка влада **је** „компромисно, непродуктивно и лоше решење”, **док ће** нова влада коју ће **формирати** ДОС бити ефикасна [...]. (ЕК: *Полиџика*, 2000)

(13) Ни чудно турчење и нејасна смрт Марија Колоње нису изазвали такав немир и толико трке и причања. Јер Колоњин случај **десно се** за време једне опште узбуне и као њен саставни део, **док су сада била** мирна времена. (А.)

(14) Мислим да је то својеврсна културна размена оперских уметника – рекла је Ђећилија Газдија која **ће у првом делу концерта** сама **певати** познате арије, **док ће у другом наступати** са београдским тенорима Радивојем Симићем и Николом Китановским [...]. (ЕК: *Полиџика*, 2001)

(15) Она **је** редовно **обарала** очи пред дужим погледом деце, **док јој се** то никада **није дешавало** пред погледом одраслих [...]. (А.)⁹

(16) Центарфор „оклопника” **постигао је** оба гола, и то други у 90. минуту, **док је** једини погодак за госте из Куле **дао** резервни играч Козош. (ЕК: *Полиџика*, 2001)

Овде треба истаћи да глаголски облици могу бити различити а да ситуације буду истовремене. Најчешћи такав случај јесте кад обе ситуације припадају садашњости, али је једна исказана презентом, а друга је имплицирани резултативним перфектом (пр. 17); има, међутим, и других (пр. 18, где аорист има вредност презента *цркава*, само је експресивнији, или пр. 19, где вредност презента има потенцијал, који служи за ублажавање исказа). Чини се, ипак, да различити глаголски облици нужно повлаче за собом супротну интерпретацију везника *док* чак и онда кад је време у којем се ситуације одвијају исто:

(17) Око Лебана и Куршумлије ... ови из Косова и Метохије по правилу **заузимају** дан и стране долина, **док су се** Црногорци **населили** на вишим местима. (ТАНАСИЋ 2012: Ј. Цвијић)

(18) Она **црче** од посла, **док он само гледа** (КОВАЧЕВИЋ 1998: И. Рагуж).

(19) ... премијер Мирко Цветковић је новинарима објаснио да **су могуће** три опције – да Телеком Аустрија понуди 1,4 милијарде евра, да не побољша фи-

⁹ У овом примеру на интерпретацију везника *док* утичу употребљене прилошке одредбе, које су различите. Важна може бити и само једна одредба за учесталост радње: ако се она односи само на једну ситуацију од двеју, аутоматски се подразумева да време њиховог одвијања није исто, те се *док* интерпретира као супротно; ако се пак односи на везу између двеју ситуација, *док* има временско значење: *Одрасли морски вранци не воле да се удаљавају од ситаниција, док млади често лутају ујознајући околину* (ЕК: *Полиџика*, 2008) : *Паралелно, док сликам, често се враћам црпчежу* (ЕК: *Полиџика*, 2007). Иако у интерпретацији ових примера може бити важно и место на којем се налази *док* (в. т. 2.6), иста интерпретација ће бити и са медијалним *док* у другом примеру: *Паралелно, често се враћам црпчежу док сликам*.

нансијску понуду [...], **док би** трећа опција **била** да побољшају понуду, али да она буде испод 1,4 милијарде евра ... (Танасић 2012: *НИН*)¹⁰

2.3. У пр. 10 субјекти двеју клауза су различити: *женка* и *мушјак*; да је субјекат исти, било би знатно теже реченицу преиначити тако да *док* има супротно значење: *Док чува младунце, женка...*, или *Женка чува младунце, док [женка]...* Различитост субјеката најтипичнији је случај дисконтинуитета у дискурсу, будући да субјекат типично означава тему реченице, те да промена субјекта значи и промену теме. Тежња ка различитим субјектима постоји и у нашем корпусу: у њему има само 15 примера у којима је субјекат двеју клауза исти. Погледаћемо их изблиза.

У осам од тих 15 примера дилеме око интерпретације везника *док* нема, јер ситуације припадају различитим временима одн. означене су различитим глаголским облицима. Без обзира на то, у 14 примера постоји некакав супротни моменат у вези са субјекатским појмом – најчешће место на којем се он налази (пр. 20), али и време (пр. 22), околности (пр. 15, 21) и сл.; осим тога, у два примера субјекат јесте означен истим изразима, али они нису кореферентни (у пр. 22 књига о којој је реч није иста):

(20) И **док** је учешће природног гаса у подмиривању потреба широке потрошње у **Европи** око 38 одсто, **код нас** је оно више него симболично и не прелази девет одсто. (ЕК: *Полиџика*, 2001)

(21) ... по тој би логици лингвистика спадала у „меке” науке, **гледано, рецимо, из угла математике или физике, док би, гледано из угла хуманиорума**, несумњиво, у многим данашњим облицима њеним, спадала у „тврде” науке ... (Танасић 2012: М. Радовановић)

(22) Дакле, **док** је у **XX** веку књига била двополна врста, у **XXI** постала је кермафродит. (ЕК: *Полиџика*, 2002)

Дакле, у свим примерима где су субјекти двеју клауза исти, тематски појмови су или стављени у супротстављено окружење или означавају различите ентитете. Стога бисмо и ове случајеве, као и много чешће случајеве кад су субјекти двеју клауза различити, сматрали дисконтинуитетом у дискурсу. А да је он у значењу везника *док* обавезан, показују и граматичарски примери, у којима су теме двеју клауза увек различите – било да су исказане различитим субјектима (сви примери осим пр. 3) или правим објектима (пр. 3).

2.4. Осим дисконтинуитета у дискурсу, супротно *док* типично подразумева и неку супротност међу ситуацијама или њиховим елементима, која се може изразити и лексичком антонимијом. То нам добро показују граматичарски примери, који, сви осим једног (пр. 7), садрже бар по један пар речи или израза супротног значења. У нашем огледном примеру (пр. 10) могућност супротне интерпретације везника *док* темељи се управо на пару антонима *женка* – *мушјак* и на извесној супротности између пасивније радње каква је чување младунаца и активније каква је лов.

¹⁰ У првим двама изричним клаузама подразумева се презент (који стоји у вишој клаузи): *...да су мојуће шри оиције – [ирва је] да Телеком Аустрија понуди ..., [група је] да не побољша финансијску понуду...*

Што се корпуса тиче, супротност смо забележили у четири петине примера (уп. пр. 1, 2, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 21). Међутим, има 20 примера у којима између ситуација или њихових елемената нема супротности; 17 потиче из новина, а три из књижевности.

У случајевима кад ситуације или њихови елементи нису јасно супротни, везник *док* наводи читаоца да супротност потражи (па би у пр. 23 то могла бити супротност између француског конзула, коме треба преводилац, и аустријског, који је у стању сам да одговори на турском).¹¹ Међутим, у новинарским примерима (пр. 24–26; в. и пр. 16, 19, 39, 41) често се ни таква супротност не може извести:

(23) Ту је везир зауставио пратњу и опростио се од конзула са неколико нејасних речи које није нико ни преводио. Давна је гласно поновио жеље и поздраве свога господара, док је фон Паулић сам одговорио на турском језику. (А.)

(24) На зидовима је зелена свила са драперијама, док је на поду турски тепих из 19. века. (Ковачевић 1998: *Полиџика*)

(25) Најављено је учешће домаћих и гостујућих песника док ће уметници који учествују на колонији илустровати песме. (ТАНАСИЋ 2012: *НИН*)

Везник *док* је у таквим примерима изгубио своју значењску специфичност и сведен је на стилску варијанту везника *а*, што је очигледно у контекстима у којима се јављају и један и други (пр. 26). Као такав, постао је један од новинарских клишеа – средство које служи за пуко надовезивање информација. То се јасно види у примеру 27, где је употребљено и друго средство за надовезивање (израз *као и*). Нарочито је клишетизирана употреба везника *док* испред последње (обично треће) ставке у набрајању (пр. 28, а в. и пр. 19):

(26) Мислећи да се „прашина слегла” Бранковић је после неколико месеци поново прешао Дрину и настанио се у Ваљеву. Он и Исаиловић ухапшени су у јануару 1997. године, а 26. фебруара наредне године у Окружном суду у Шапцу изречена им је пресуда. Казну од 12 година затвора Ненаду Бранковићу Врховни суд је преиначио на 15 година робије, док је Милу Исаиловићу потврђена пресуда од три и по године затвора. (ЕК: *Полиџика*, 2000)

(27) Састанку ће присуствовати и Хуан Антонио Самаран – председник Међународног олимпијског комитета, **као и** министри културе и спорта земаља Југоисточне Европе. У име земље домаћина учеснике ће поздравити министри спорта и туризма, **као и** амбасадор Министарства спољних послова Грчке задужен за Олимпијаду. На састанку ће се званичници Југоисточне Европе договорити о регионалној сарадњи у овој области, док ће председавајућа Организационог комитета Хана Ангелопуло промовисати пројекат „Олимпијада у Атини 2004”. (ЕК: *Полиџика*, 2001)

(28) И даље је веома актуелно кријумчарење „албанке“, марихуане која се узгаја на обалама Скадарског језера у Албанији [...]. Тако је у Краљеву, у аутобусу који је из Подгорице ишао у Чачак, код двојице кријумчара пронађено

¹¹ Чудомировић (2015: 227) поводом примера *Ја радим а Пејтар сјава* такође каже да „разлика у нијансама између варијанте са *а* и оне са *док* вероватно постоји”, додајући у фусноти: „Чини се да *док* нешто директније имплицира извесну супротност (‘Ја сам вредан/одговоран, а Петар лењ, неодговоран’), док *а*, иако може подразумевати исту интерпретацију, оставља простора и за ону неутралнију, у којој се не имплицира супротност, већ само обележава тематски дисконтинуитет”.

килограм и по „албанке”, у Ужицу је приликом контроле воза Бар–Београд пронађено шест килограма марихуане, док су у Шапцу откривена двојица дилера који су покушали да у Републику Српску пренесу девет килограма исте дроге. (ЕК: *Полиџика*, 2001)

На крају ћемо напоменути да је супротност градијална појава – може бити јача или слабија. Она је мање изразита ако се темељи на претпоставкама које нису на први поглед јасне (у пр. 29 то је претпоставка да су Антић и Васић противници у политичкој борби, а у пр. 30 да је крзно од хермелина драгоценије од куниног):

(29) Уз Антића је остало пет одборника, док осталих десет подржава председника општине Владана Васића. (Танасић 2012: НН)

(30) Церемонијал којим је Давил дочекан у Конаку био је исти као и код ранијег везира. Дарови су били богатији и послужење обилније. Нови писар Конзулата добио је ћурак од хермелина, док је Давил био огрнут и овога пута крзном од куне. (А.)

Начелно говорећи, што је супротност изразитија, то је употреба везника *док* прикладнија.

2.5. У пр. 10, који је, како смо видели, двосмислен, везник *док* стоји у иницијалном положају (на почетку реченице). Кад бисмо га померили у медијални положај¹² – *Женка чува младунце, док мужјак иде у лов* – временска интерпретација би практично била искључена.¹³ У неким другим двосмисленим примерима, међутим, *док* се налази у медијалном положају (пр. 31, 32); приметимо да би његово премештање на почетак реченице учинило временску интерпретацију много вероватнијом него супротну:

(31) А госпођа фон Митерер је са насладом гледала те мршаве руке које су дрхтале и братрово лице, док је он умирао од стида што дрхти. (А.) [= 1] „а он је за то време умирао од стида...”, 2) „а он је, насупротив томе, умирао од стида...”]

(32) Љуљ-хоца скида чашу са тамбуре, точи и пије, све левом руком, док десну држи на прсима, у раскопчаној антерији, главу оборио на груди [...]. (А.) [= 1] „а за то време десну држи на прсима...”, 2) „а десну, насупротив томе, држи на прсима...”]

Везник *док* је медијалан и у свим конструисаним примерима (3–9), с тим што се у двама даје и варијанта с његовим иницијалним положајем. Исту тежњу ка медијалном положају везника *док* показују и примери досад

¹² Изрази „иницијално” и „медијално *док*” неутралан су начин да говоримо о месту тог везника. Наиме, ако бисмо рекли да се *док* налази „на почетку прве клаузе” или „на почетку друге”, имплицирали бисмо да он тим клаузама припада, те да је зависни везник; а ако бисмо рекли да се налази „између двеју клауза”, имплицирали бисмо да не припада ниједној, те да је напоредни. У то питање у овом раду не желимо да улазимо.

¹³ Исто важи и за два примера са иницијалним *док* које Танасић наводи као двосмислене (2012: 208). Слично томе, у примеру за контрастно *док* који даје Љуб. Поповић (¹⁵2014) *Док једни раде, други ленсџвују*, или: *Једни ленсџвују, док други раде* у првој реченици *док* би се могло читати и као временско, што је врло мало вероватно у другој. – Љуб. Поповић у вези са примером *Док је Марко седео мирно, Миша се несџрџиво врџољиво* примећује да „[п]ремештање везника *док* из иницијалне позиције [...] у медијалну јача његову адверзивну функцију” (2014: 84).

наведени у овом раду, као и корпус у целини: од 99 примера нашег корпуса *док* је на почетку реченице у свега 16.

Погледаћемо те примере подробније. У десет случајева време у којем се одвијају ситуације није исто, што не оставља недоумице у интерпретацији везника – она мора бити супротна (в. пр. 1, 22). У шест примера у којима су ситуације истовремене, супротна интерпретација се сугерише на друге начине: најчешће (у три примера) изразом или реченицом која најављује супротност (пр. 33), али и типом ситуације која није карактеристична за временске *док*-клаузе у значењу времена у ужем смислу (у два примера ситуације нису такве да се једна може временски лоцирати помоћу друге – пр. 34 (исп. т. 2.7), а у пр. 35 у обе клаузе је свршени глагол (исп. т. 2.8):

(33) **Разлика** има само око процена тренутка у коме би се бивши југословенски председник могао наћи у Хагу. *Док* лондонски Обзервер [...] тврди како би се он „већ у следећих неколико часова могао наћи у притворској јединици трибунала за ратне злочине“, „Вашингтон пост“ [...] процењује да би до изручења Милошевића Хагу могло протећи неколико недеља. (ЕК: *Полиџика*, 2001)

(34) И *док* је учешће природног гаса у подмиривању потреба широке потрошње у Европи око 38 одсто, код нас је оно више него симболично и не прелази девет одсто. (ЕК: *Полиџика*, 2001)

(35) *Док* су други **погнули** главе и **сакрили се** из неких туђих имена, људи из наше странке **су остали** досљедни својој политици и одани своме народу. (КОВАЧЕВИЋ 1998: *Побјега*)

С друге стране, кад има временско значење, везник *док* приметно чешће стоји у иницијалном положају. На пример, у Андрићевој *Травничкој хроници* временске *док*-клаузе (са значењем времена у ужем смислу) стоје у иницијалном положају у 30 случајева, у медијалном (испед њих је само субјекат више клаузе) у 3, а у финалном положају у 14. Сличан је однос и у корпусу И. Антонић (2002): од укупно 46 примера с *док*-клаузама у значењу времена у ужем смислу, оне стоје у иницијалном положају у 29 примера. Можда није без значаја ни што међу 12 примера С. Танасића (2012) у којима *док*-клаузе имају временско значење у ужем смислу, оне стоје у иницијалном положају у чак 8 примера.¹⁴ У сва три случаја временске *док*-клаузе стоје у иницијалном положају у отприлике две трећине укупног броја примера.

Дакле, супротна значење везника *док* тесно је повезано с његовим медијалним положајем. А кад ипак стоји на почетку реченице, неки други фактор укида могућност временског читања. Најчешће је то различито време у којем се ситуације одвијају.

2.6. У свим примерима у којима се *док* чита као супротна а стоји у медијалном положају, испред тог везника стоји зарез, који одговара паузи у говору.¹⁵ Без паузе/зареза друга клауза би се у неким случајевима могла

¹⁴ Насупрот томе, од 24 примера са контрастним *док*, тај везник је у иницијалном положају само у три случаја.

¹⁵ У анализираном корпусу има четири примера у којима недостаје зарез (два из Танасићевог корпуса (2012) и два из ЕК), и сви су из језика штампе. Имајући у виду да су текстови у штампи често лоше интерпунгирани, зарез недостаје у сразмерно малом броју примера. Очигледно је да је пауза на том месту у реченици упадљива.

читати као временска (мада пре у значењу мере времена – на шта указује могућност да се у пр. 36 уметне и речца *log*):

(36) Мајстор станује у једној уској собици, док двије шире просторије служе да се смјести многоструки алат. (СТЕВАНОВИЋ 1979³: М. Нехајев) [Уп.: Мајстор станује у једној уској собици док (год) двије шире просторије служе да се смјести многоструки алат.]

Упоредићемо још две реченице (добијене варирањем примера *Док је Ана љоворила, Ивана је ћушала* – ПИПЕР – КЛАЈН 2014²: 454):

(а) Ивана је ћутала док је Ана говорила.

(б) Ивана је ћутала, док је Ана говорила.

У пр. (а) *док* би могло имати само временску интерпретацију (*док*-клауза долази као одговор на питање *Кад (или Колико дуго) је Ивана ћушала?*). У пр. (б) *док* би се највероватније интерпретирало у супротном значењу: „Ивана је ћутала, за разлику од Ане, која је говорила”; временска интерпретација – „Ивана је ћутала, и то док је Ана говорила” – врло мало је вероватна; *док*-клауза би тада означавала меру времена и била изговорена с нарочитом интонацијом, а читава реченица би захтевала наставак као *...а онда је љроћоворила*.

Сама временска *док*-клауза у постпозицији врло ретко је одвојена зарезом; у тим случајевима зарез означава да она доноси допунску информацију, да је и без ње реченица информативно потпуна. У читавом корпусу И. Антонић наишли смо на свега два неспорна таква примера кад *док*-клауза има значење времена у ужем смислу (и у оба је видски распоред карактеристичан управо за *док*-клаузе у том значењу – в. т. 2.8); ево једног:

(37) Почело је то с пет-шест речи, у време док смо још примали „тисак” ... (ANTONIĆ 2002: 107)

Дакле, медијално *док* комбиновано са зарезом испред чини његову супротну интерпретацију готово извесном.

2.7. Следећи параметар је најтеже ухватљив зато што је само семантички – тиче се типова ситуација означених клаузама. Најпре, да би се *док* читало као временско, потребно је да ситуација означена *док*-клаузом буде временски ограничена (као у пр. 10); у противном, није погодна за временско лоцирање друге ситуације. Рецимо, у граматичарском примеру бр. 6 *док* може стајати и на почетку реченице а да се чита као супротно: *Док је моја љорба велика, њена је мала*; разлози томе су свакако различити субјекти и антонимски пар *велики* – *мали*, али улогу игра и то што је ситуација да је „моја торба велика” неограниченог трајања. Исто важи и за неке примере из корпуса:

(38) Сви су они, насупротив оцу, били сањалачки и меки људи, док је немирни Јован одговарао потпуно очевом схватању човека. (СТЕВАНОВИЋ 1979³: Б. Ћосић) [= *Док* су сви они, насупротив оцу, били сањалачки и меки људи, немирни Јован је одговарао...]

Уопштено говорећи, ситуација означене клаузама морају бити такве да се једна може смислено лоцирати у времену помоћу друге. Ако такве везе нема (в. пр. 39), временско читање везника *док* није могуће.

2.8. Као што знамо, временска *док*-клауза у значењу времена у ужем смислу типично означава да је нека ситуација истовремена са ситуацијом која је њоме означена. Тада је у *док*-клаузи глагол обично несвршеног вида, а у вишој може бити и несвршеног (*Док смо се шетјали по граду, разлегали смо излоје*) и свршеног (*Док је Никола био на њују, ситило је једно писмо за њеја* – примери из Поповић 2014¹⁵: 325).¹⁶ *Док* може означавати истовременост и ако су оба глагола свршена – нпр. *Урадио је то док си рекао „бријива”* – али тада *док*-клауза има значење мере времена (долази као одговор на питање „За колико времена?”) (в. и ANTONIĆ 2002: 193–194), која то значење одређује као значење „брзине одвијања у времену”).

Ако везник *док* повезује ситуације које припадају различитом времену одн. означене су различитим глаголским облицима, видске комбинације нису ограничене: оба глагола могу бити несвршена (пр. 1, 14, 15, 19), један може бити свршен а други несвршен (пр. 12, 17: свршен је глагол иза *док*; пр. 11, 13, 18, 22, 29: глагол иза *док* је несвршен), или оба могу бити свршени (пр. 16, 23, 27, 30). Пошто ће се *док* нужно интерпретирати као супротно, видски распоред просто није релевантан, па то може бити и распоред карактеристичан за временске *док*-клаузе.

Међутим, ако ситуације из двеју клауза припадају истом времену (и означене су истим глаголским облицима), начелно је могућа и временска и супротна интерпретација (као у нашем огледном пр. 10). Да ли на то утиче и вид глагола?

Први случај јесте да су оба глагола несвршена. Такав распоред погодан је обема интерпретацијама. Други случај јесте видски распоред као код временских *док*-клауза: несвршени вид иза *док*, у другој клаузи свршени. Преиначићемо пр. 10 да буде такав: *Док жена чува младунце, мужјак улови њонеку животињу*. Такав видски распоред, очигледно, намеће временску интерпретацију. Међутим, један пример у нашем корпусу показује да се *док* и при таквом видском распореду може читати као супротно:

(39) Најбољи утисак у нашој репрезентацији оставили су Лапчевић, Милосављевић и Бутулија, *док* су код Шпанаца централне фигуре били Угалде, Лосано и Масип. (ЕК: *Полијика*, 2000)

Пример је занимљив зато што се супротна интерпретација везника *док* не заснива ни на супротности између означених ситуација (које нема), ни на његовом медијалном положају (у реченици *Док су код Шпанаца централне фигуре били...*, најбољи утисак у нашој репрезентацији оставили су... везник *док* би опет имао супротно значење). Супротна интерпретација се „држи” на дискурсу-

¹⁶ Изузимамо специјалан случај као што је у примеру *Док смо ситили до њозоричија, предсјава је већ била њочела* (Поповић 2014¹⁵: 325). – Танасић (2012:199) каже да је у реченицама с временском *док*-клаузом могућ такав видски распоред да је у *док*-клаузи свршен, а у вишој несвршен глагол, али да је такав распоред „ређи”, и за то наводи један пример: *Док је над њим прочишана казна [...], осуђени је зрчених колена лежао на земљи...* (Танасић 2012: М. Црњански). Међутим, рекло би се да *док*-клауза у том случају нема временско значење у ужем смислу, него значење мере времена (в. и ANTONIĆ 2002: 161, која тај пример наводи у оквиру „темпоралне квантификације”). Што се тиче значења „темпоралне идентификације” (тј. времена у ужем смислу), Антонић наводи само могућност да се *док* комбинује с „имперфективном предикацијом” (2002: 106).

ном дисконтинуитету и на томе што нема смисла прву ситуацију временски лоцирати помоћу друге, а вероватно и на препознавању новинарског клишеа.

Дакле, видски распоред карактеристичан за временску интерпретацију везника *док* врло се ретко јавља кад се он интерпретира у супротном значењу, али такво значење не блокира, јер се у том случају значење супротности може заснивати на другим чиниоцима.

Трећи случај је видски распоред обрнут од оног карактеристичног за временску интерпретацију: иза *док* је свршени глагол, а у вишој клаузи не-свршени. У нашем корпусу опет постоји свега један такав пример:

(40) Њих су била свега два брата. Старији брат **радио је** са оцем, **док је** Муса **послат** у Сарајево на школу. (А.)

Чак и кад би *док* било иницијално, временска интерпретација не би била могућа: *Док је Муса послао у Сарајево на школу, старији браћо радио је са оцем*. Дакле, такав видски распоред блокира временску интерпретацију.

Последњи случај јесте кад су оба глагола свршена. У нашем корпусу има десет примера са таквим видским распоредом и сви су новинарски. У девет њих *док* је медијално, а само у једном иницијално. Као што је то у пр. 41, супротност најчешће не постоји:

(41) [...] тако **је** јогурт **појефтинио** за 0,1 одсто [...], **док је** цена качкаваљу **пала** за 1,4 одсто [...]. (ЕК: *Политика*, 2001)

Једини пример у којем је *док* у иницијалном положају јесте пр. 35, који је за нас и најзанимљивији. Поновићемо га:

Док су други **погнули** главе и **сакрили се** иза неких туђих имена, људи из наше странке **су остали** досљедни својој политици и одани своме народу. (Ковачевић 1998: *Побјега*)

У њему се, наиме, супротно значење везника *док* не изводи из његове медијалне позиције; улогу у тој интерпретацији свакако има јака супротност између садржаја клауза, дискурсни дисконтинуитет и очигледно одсуство значења мере времена – али улогу игра и видска ситуација која се код временских клауза са значењем времена у ужем смислу ретко среће (те је искоришћена и у граматичарском пр. 9).

3. Закључак. У анализи смо описали следеће параметре који утичу на интерпретацију значења везника *док*:

- 1) да ли се ситуације означене клаузама одвијају у исто време или не;
- 2) постоји ли дисконтинуитет у дискурсу (који се типично, мада не и једино, исказује различитим субјектима);
- 3) постоји ли супротност између ситуација означених клаузама или њихових елемената;
- 4) у ком је положају везник *док* у реченици – иницијалном или медијалном;
- 5) какав је тип ситуација означених клаузама;
- 6) какав је видски распоред глагола (предиката) у клаузама.

Наиме, везник *док* ће се нужно читати у супротном значењу када су ситуације означене двома клаузама неистовремене или ако су означене различитим глаголским облицима, а највероватније ће се читати као супротно

ако стоји у медијалном положају и претходи му зарез. А да би се читало као супротно, неопходно је да постоји дисконтинуитет у дискурсу. Кад се чита као супротно, обично постоји супротност између ситуација или њихових елемената. Супротно читање везника *док* биће вероватно подстакнуто и свршеним видом предиката обеју клауза, веома отежано видским распоредом који је карактеристичан за временско *док* (несвршени глагол иза *док*, свршени у другој клаузи) и обавезно кад је видски распоред обрнут – све то, наравно, ако не превлада апсолутни критеријум различитости времена одн. глаголског облика. Његовој супротној интерпретацији погодује и неограниченост трајања ситуација у двома клаузама (обично исказана квалификативним презентом или перфектом) и, уопштено говорећи, немогућност да се једна од њих временски лоцира помоћу друге.

Везник *док* је, тако, одличан пример за то како интерпретација реченице зависи од различитих језичких фактора – лексичких, граматичких, прагматичких, шире семантичких, а нарочито за то како је компликована мрежа њиховог међудејства осетљива на промену било којег од њих.

Такође смо видели да је у новинарском језику употреба везника *док* често формална: њиме се фингира супротност која се стварно не може уочити. У тим случајевима он функционише као стилска варијанта везника *а*, што значи да губи своју значењску специфичност – а то је означавање супротности уз дисконтинуитет у дискурсу – чиме се изражајне могућности српског језика осиромашују.

ИЗВОРИ

- А.: Андрић, Иво. *Травничка хроника*. Београд: Просвета, 1963.
Антологија народних ђријоведака (ур. В. Ђурић). <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_SR_AzbucnikDela.aspx>
 Нушић, Бранислав. *Сумњиво лице*. <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_SR_AzbucnikDela.aspx>
 Ђопић, Бранко. *Бацића сљезове боје*. <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_SR_AzbucnikDela.aspx>

*

- ЕК: Korpus savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>>
 Savić, Svenka, Vesna Polovina. *Razgovorni srpskohrvatski jezik*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1989.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ковачевић, Милош. *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Рашка школа – Србиње: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета, 1998.
 Пипер, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2014. (друго, измењено и допуњено издање).
 Поповић, Љубомир. Синтакса [без потпоглавља „Систем глаголских облика и његова употреба“], [у књизи] Живојин Станојчић, Љубомир Поповић. *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2014. (15. издање; 1. издање 1989), 206–386.
 Поповић, Људмила. *Контрасивна граматика српског и украјинског језика: синтаксис и евиденцијалност*. Београд: САНУ, 2014.

- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (Грамаићки системи и књижевнo-језичка норма) – II, Синџака*. Београд: Научна књига, 1979. (треће издање).
- ТАНАСИЋ, Срето. „Зависне контрастне реченице”. [у књизи] *Из синџаке српске реченице*. Београд: Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2012, 195–210.
- ЧУДОМИРОВИЋ, Јован. *Семантика и прагматика саставних одн. сујројних најоредних везника и, ња, ње, а, али, нећо*. Докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету у Београду, 2015. год.

*

- ANTONIĆ, Ivana. *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- BRABEC, Ivan, Mate HRASTE, Sreten ŽIVKOVIĆ. *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1968. (8. izdanje).
- KLAJN, Ivan. *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005.
- MRAZOVIĆ, Pavica, Zora VUKADINOVIĆ. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009. (drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje).

Duška Klikovac

WHEN DOES THE CONJUNCTION *DOK* ‘WHILE/UNTIL’ HAVE AN ADVERSATIVE MEANING?

S u m m a r y

Since the conjunction *dok* can have both temporal and adversative meaning, this paper analyzes the parameters which determine its interpretation. We singled out the following parameters: (i) whether the situations denoted by the clauses occur at the same time or not; (ii) whether there is discontinuity in discourse (which is typically, although not exclusively, expressed by different subjects); (iii) whether there is opposition/contrast between the situations denoted by the clauses or their elements; (iv) the position of the conjunction *dok* in the sentence: initial or medial; (v) the situation types denoted by the clauses; (vi) the aspectual distribution of verbs (predicates) in the clauses.

We reached the following conclusions: the conjunction *dok* will be obligatory interpreted as adversative when the situations denoted by two clauses are not simultaneous or if they are expressed by different verbal forms, and most probably as such if *dok* is in the medial position, preceded by a comma. A discontinuity in the discourse is necessary for an adversative interpretation. For such an interpretation, there is usually a contrast between the situations or their elements. An adversative reading of the conjunction *dok* will be probably incited by a perfective verbal aspect of predicates in both clauses, very aggravated by aspectual ordering typical for the temporal *dok* (imperfect verb after *dok*, perfect verb in the second clause), and will be obligatory when the aspectual ordering is opposite – all of that, of course, if the absolute criterion of verbal tense, i.e., verbal form does not prevail. Its adversative interpretation is instigated in cases when the situations in two clauses are not limited (usually expressed by the qualifying present tense or perfect), and, generally speaking, if it is impossible to locate one situation by the other one. The conjunction *dok* is thus an excellent example of how sentence interpretation depends on various linguistic factors – lexical, grammatic, pragmatic, wider semantic, and especially of how the complicated network of their mutual influence is sensitive to a change of each of them.

The use of *dok* in journalistic writing is often formal: it fakes a contrast which cannot be observed. In such cases it functions as a stylistic variant of the conjunction *a*, which means that it loses its semantic specificity – to denote contrast and discontinuity in discourse – by which the range of expressional possibilities of Serbian is reduced.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
klikovac@fil.bg.ac.rs

(Примљено: 1. септембра 2021;
прихваћено: 28. октобра 2021)